

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1977 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1978

INSTITUT OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1977

VILNIUS

1978

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1977

VILNIUS

1978

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1977

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1978

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Vytautas MERKYS, Vacys MI-
LIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sek-
torė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bro-
nius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina
ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ. ГОД 1977
На литовском языке
Вильнюс, «Мокслас», 1978 г.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS, 1977

Redaktorės: A. Bendorienė, S. Ivanovienė. Viršelio dailininkas R. Di-
chavičius. Meninis redaktorius A. Žvilius. Techninė redaktorė N. Ma-
rozaitė. Korektorės: A. Sidarkevičienė, L. Balaikienė.

IB 734

Duota rinkti 1978.IX.4. Pasirašyta spausdinti 1978.XII.26. LV 11591.
Popierius: spaudos Nr. 1, form. 70×90¹/₁₆. 14,63 sp. l. 16,88 apsk. l. l.
Tiražas 1500 egz. Kaina 2,60 rb. Leidykla „Mokslas“, Vilnius, Žvaigž-
džių g. 23. Spausdino „Pergalės“ sp., Vilnius, Latako g. 6.
Užsak. Nr. 6106.

M 10604—232 Z—78
M 854(10)—78

© LTSR MA Istorijos institutas, 1978

UDK 902.6(474.5)

**SOCIALINĖS NELYGYBĖS ATSPINDŽIAI
ŽEMAIČIŲ LAIDOJIMO PAMINKLUOSE
(ŽAŠINO KAPINYNAS, ŠILALĖS RAJ.) (X—XI a.)¹**

LAIMA VAITKUNSKIENĖ

Kokie buvo visuomeniniai santykiai Lietuvoje iki feodalinės valstybės susidarymo — tai problema, kurią nagrinėja daugelis tyrinėtojų. Remdamiesi archeologine medžiaga, R. Volkaitė-Kulikauskienė², H. Mora³ pažymi, kad IX—XII a. Lietuvos visuomenėje socialinė nelygybė buvo tiek išaugusi, jog pačioje diduomenėje jau galima nustatyti tam tikrą diferenciaciją. Apžvelgdami Lietuvos ūkį, visuomeninius santykius, politinę santvarką iki valstybės susidarymo, istorikai J. Jurginis⁴, V. Pašuta⁵ nurodo, kad visuomenė yra suskilusi į 2 dideles grupes: kilmingąją diduomenę — būsimuosius feodalus ir prastuomenę — būsimuosius valstiečius. Jie taip pat konstatuoja gradaciją diduomenės tarpe.

Šiame straipsnyje panagrinėsime, kaip socialinė nelygybė reiškėsi vienoje kurioje nors konkrečioje kaimo bendruomenėje IX—XII amžiuje. Tokių tyrinėjimų iki šiol Lietuvoje neturėjome⁶. Vertingas šaltinis šiems tyrinėjimams yra kapinynų, kuriuose buvo laidojami bendruomenės nariai, kasinėjimų duomenys.

To meto Lietuvos gyventojai, būdami pagonys, tikėjo, kad mirtis — tai perėjimas gyventi į kitą pasaulį, panašų kaip ir žemėje. Mirusiųjų vėles vaizduodamiesi materialiomis būtybėmis, manė, kad jos ir toliau gyvena tą patį gyvenimą, dirba tuos pačius darbus. Iš senosios lietuvių tautosakos, ypač raudų, matome, kaip žmogus įsivaizdavo sielą-vėlę. „Vėlės ne tik luomų skirtybę ar amžių, lytį išlaiko, bet ir kokius nors trūkumus, jei

¹ Straipsnio pagrindą sudaro pranešimas, autorės skaitytas sąjunginėje ataskaitinėje archeologų konferencijoje, įvykusioje Maskvoje 1977 m. kovo 21—24 d.

² Volkaitė-Kulikauskienė R. Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje. — Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto Mokslo darbai, 1955, t. 5, p. 120—137; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX—XII amžiais. V., 1970.

³ Моора Х. А. Возникновение классового общества в Прибалтике. — Советская археология (toliau — СА), 1953, № 17, с. 105—132.

⁴ Jurginis J. Baudžiavos išgalėjimas Lietuvoje. V., 1962.

⁵ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971.

⁶ Kituose kraštuose jų yra. Pavyzdžiui, kaimyninėje Latvijoje jie pradėti jau prieš 20 metų (žr.: Нукшинский могильник, под ред. Шноре Э. Д. и Зейда Т. Я. — В кн.: Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Рига, 1957, т. 1, с. 40).

buvo kieno nors koja pritraukta, ir vėlė raiša, kas mėgo žvejoti, to ir vėlė krytį nešiojasi⁷. Rašytiniuose šaltiniuose užfiksuota, kad prūsai turingas ar vargšas, galingas ar bejėgis, toks bus ir pomirtiniame gyvenime⁸. Ypač įsidėmėtinos tos eilutės, kur užrašyta, kad kilmingiesiems į kapą sudėdavo jų ginklus, žirgus, drabužius, medžioklinius šunis, paukščius ir kt., o nekilmingiesiems, — kas susiję su jo kasdieniniu darbu⁹.

Vadinasi, įkapės, laidojimo papročiai — reikšminga medžiaga, įgalinanti nušviesti kai kuriuos socialinės nelygybės klausimus.

Tyrinėjimo objektu pasirinkome Žasino k. (Šilalės raj.) esantį kapinyną, kurį 1976 m. kasinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos instituto archeologai¹⁰. Buvo atidengti 62 X—XI a. vyrų, moterų ir vaikų kapai¹¹. Juose palaidoti nariai tos bendruomenės, kurią sąlyginai pavadinsime Žasino bendruomenė¹². Analizuojant kapinyno medžiagą¹³, buvo laikytasi dviejų kriterijų — drabužių ir ginkluotės.

Drabužių istorijos tyrinėtojai¹⁴ nustatė, kad kartu su visuomenės skaidymusi į klases, drabužiai pirmiausia apibūdina žmogaus socialinę padėtį, jo rangą. Pridurtina, kad įvairiuose Europos kraštuose ankstyvaisiais viduramžiais kai kurios aprangos dalys turėjo ypatingą reikšmę. Pvz., galvos danga ne tik saugojo galvą, bet dažnai buvo politinės, karinės ar religinės valdžios simbolis, diržas — laisvės simbolis ir dažnai kilmingumo bei riterystės ženklas. Papuošalai, kaip sudėtinė aprangos dalis, taip pat pabrėždavo privilegijuotą jų savininko padėtį. Pvz., keltų, germanų, slavų gentyse sidabro papuošalas antkaklė žymėdavo diduomenės atstovą. Įdomu pastebėti, kad ir Lietuvoje I tūkstantm. pabaigoje—II tūkstantm. pradžioje sidabrinis bei pasidabruotus papuošalus nešiojo tik diduomenė¹⁵. O dėl antrojo kriterijaus, t. y. ginklų, tai istorijos moksle jau seniai vylauja nuomonė, kad kalavijas yra karinės ir politinės valdžios simbolis¹⁶.

⁷ Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. K., 1928, p. XX.

⁸ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau — LIŠ). V., 1955, t. 1, p. 28.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Vaitkunskienė L. Žasino kapinyno, Šilalės raj., 1976 m. kasinėjimų ataskaita. (žr.: Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus archyvas (toliau — IIAS), b. Nr. 527).

¹¹ Вайткунскене Л., Казакиявичюс В. Раскопки могильника Жасинас.— Археологические открытия (toliau — АО) 1976 года. М., 1977, с. 422.

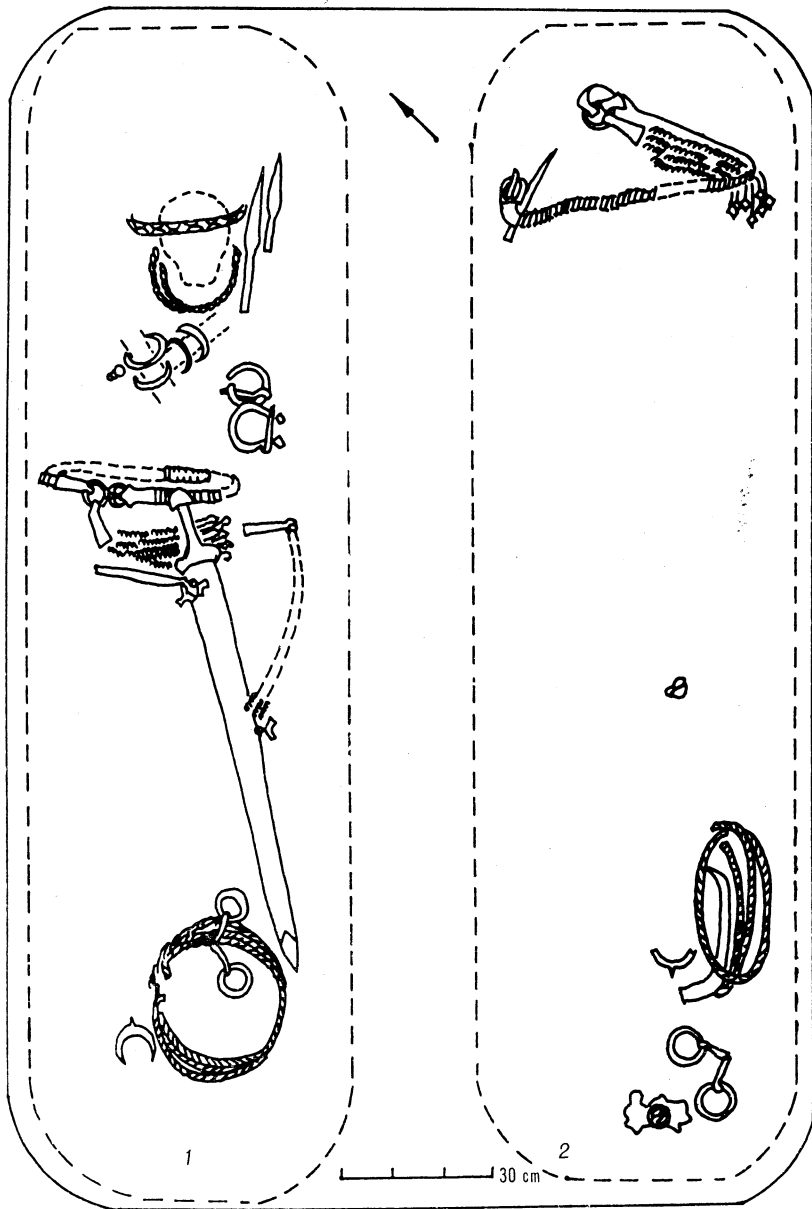
¹² Iki šiol dar neaptikta gyvenvietė, su kuria būtų galima sieti Žasino bendruomenės kapinyną.

¹³ Straipsnyje operuojama tik gerai išlikusiais kapais, o suardytų kapų medžiaga naudojama kaip papildomas šaltinis.

¹⁴ Thiel E. Geschichte des Kostüms. Berlin, 1963; Мерцалова М. Н. История костюма. М., 1972.

¹⁵ Nakaitė L. Sidabras kaip vertės matas I m. e. tūkstantmečio Lietuvoje. — MADA, 1966, t. 1(20), p. 42—43.

¹⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. IX—XII amžių kalavijai Lietuvoje. — ILKI, 1964, t. 4, p. 198; Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem Polskim w X, XI i XII wieku. Łódź, 1954, p. 20; Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие, I. Свод археологических памятников, вып. Е1—36. М.—Л., 1966, p. 7.

1 pav. Dviejų vyrų bendras kapas:
1 — k. Nr. 12, 2 — k. Nr. 13

Pagal šiuos kriterijus Žąsino kapinyne visi vyrų kapai skirstomi į 3 kategorijas.

Pirmajai kategorijai visų pirma priklauso kapas Nr. 12 (1 pav.). Mirusysis palaidotas skobtiniame karste, aukščiau kurio galvūgalyje padėta žirgo galva, o priešingame gale — žirgo aprangos reikmenys: kamanos su geležiniais žaslais, masyvi žalvarinė vyta įvijinė antkaklė. Tokiais didelio skersmens papuošalais būdavo dabinami žirgų kaklai¹⁷. Mirusiojo drabužiai prastai išlikę, tačiau atskiros jų dalys, pvz., kepurė, diržas bei papuošalai liudija, kad apranga buvusi labai puošni. Audeklinės kepurės kraštas padabintas juostele, supinta iš plonų vytų žalvarinių vielučių. Panašių kepuraičių rasta tiktai Bikavėnuose (Šilutės raj.) labai turtingų vyrų kapuose (Nr. 210, 234)¹⁸. Ypač dėmesį patraukia diržas. Visas jo paviršius padengtas žalvarinėmis stačiakampio pavidalo skardelėmis. Vienas diržo galas užsibaigia žalvarine ažūrine ornamentuota sagtimi, kitas — skirstikliu. Į jį įverti žalvariniai apkalai, papuošti brangiuoju metalu — sidabru. Pavyko rekonstruoti visą diržą ir tą jo dalį, kur buvo prikabinamas kalavijas žalvuriuose makštyste. Tą detalę sudaro 8 eilės žalvarinių įvijų, suvertų ant odinių juostelių ir padalytų į 2 grupes. Tarp įvijų įsegta po alavinį kūgelio pavidalo sidabruotą apkalėlį. Pačiame kojų gale buvo geležinis pentinas, matyt, pritvirtintas prie apavo.

Aprangą papildė žalvariniai papuošalai. Mirusiajam ant kaklo uždėta įvijinė antkaklė kilpiniais galais. Kairėje krūtinės pusėje drabužiai susegti 2 pasaginėmis segėmis kampuotais galais, kurių viena pasidabruota. Rankos, sudėtos ant krūtinės, papuoštos 4 apyrankėmis, kurių vienos galai užbaigti stilizuotomis gyvulių galvutėmis. Ant piršto užmautas įvijinis žiedas.

Ginklų rinkinį sudarė 2 ietys, kurių išliko tik geležiniai įmoviniai ietigaliai, kalavijas ir kovos peilis. Abu pastarieji įmaiti į žalvuriu išpuoštas makštis. Ypač puošnios buvo kalavijo makštys, kurių žalvarinis antgalis, ornamentuotas augaliniais motyvais. Be to, jos papuoštos žalvariniais klevo sėklos pavidalo pakabučiais.

Šalia šio mirusiojo bendroje duobėje, taip pat skobtiniame karste, palaidotas kitas vyras (k. Nr. 13) (1 pav.). Palyginus su pirmuoju, matomas didelis ir aprangos, ir ginkluotės kontrastas. Nėra nė vieno metalinio papuošalo. Drabužiai buvę sujuosti paprastu diržu ar gal tik juosta, nes kape neaptikta metalinės sagties. Prie juostos ar diržo buvęs prikabinatas geriamasis ragas, kurio likučiai aptikti juosmens srityje. Kojūgalyje — geležinis pentinas. Mirusysis palaidotas visai be ginklų. Šalia kojų padėtas geležinis dalgis — vienintelis darbo įrankis, rastas šiame kapinyne.

¹⁷ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos kario žirgas. V., 1971, p. 21.

¹⁸ Tautavičius A. Bikavėnų kapinyno, Šilutės raj., 1967 m. ir 1968 m. kasinėjimų ataskaita, p. 182, 205 (IIAS, b. Nr. 289); Tautavičienė B. Bikavėnų kapinyno, Šilutės raj., kasinėjimai 1968 m. — Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau — AET) 1968 ir 1969 m. V., 1970, p. 77—82.

Antra vertus, krinta į akis turtingos papildomos įkapės, sudėtos jam į kapą. Antai karste galvūgalyje mirusiajam padėtas diržas, puošnumu panašus rastajam kape Nr. 12, tik nepuoštas sidabru ir neskirtas kalavijui prikabinti. Mat, detalė, sudaryta iš 10 eilių žalvarinių įvijų, tėra diržo puošmena, tarsi savotiškas kutas su figūriniais žalvariniais apkalėliais, įsegtais įvijų galuose. Kaip ir kape Nr. 12, virš karsto galvūgalyje padėta žirgo galva, kojūgalyje — žirgo aprangos reikmenys: masyvi vytinė įvijinė antkaklė, kamanos su geležiniais žąslais ir 2 sagtelėmis.

Lyginant abu kapus, prieinama išvada, kad šiame dvigubame kape palaidotas vienas iš turtingiausiųjų šios bendruomenės atstovų, o kartu su juo ir jo tarnas, po mirties apdovanotas tokiomis brangiomis įkapėmis, sudėtomis šeimnininko artimųjų ar gal savo mirtimi nusipelnęs jų. Atkreipia dėmesį tai, kad prie tarno kojū padėtas dalgis — įrankis, susijęs su pašaro paruošimu. Mat, šio laikotarpio žemaičių kapinynuose darbo įrankiai, išskyrus peilius, ypač retas radinys¹⁹. Gal dalgis rodo mirusiojo užsiėmimą? O gal šio tarno pareigos buvo rūpintis šeimnininko žirgais?

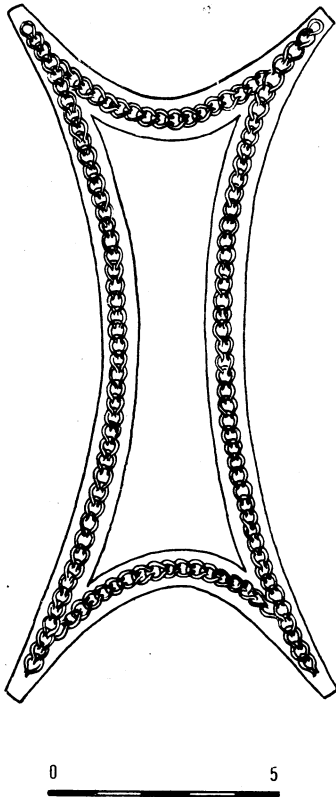
Pirmajai kategorijai priklauso ir kapas Nr. 59. Čia taip pat užfiksuota analogiškas laidojimo ritualo momentas, t. y. virš karsto, galvūgalyje, padėta žirgo galva, kitame gale, labiau karsto šone — kamanos, kurių beliko tik geležiniai žąslai ir saktis. Kapas kiek apardytas, tačiau ginklai, atrodo, liko nepaliesti. Gana gerai išlikęs kalavijas makštyse. Jų galas puoštas žalvariniu ažūriniumi apkalu su „paukštuku“ viduryje. Šalia galvos išlikę 2 geležiniai ietigaliai; vienas iš jų, kaip ir kape Nr. 12, yra daug ilgesnis už kitą.

Labiausiai suardyta mirusiojo apranga. Nebeliko nei kepurėlės pėdsakų, nei diržo, prie kurio buvęs prikabintas kalavijas. O iš papuošalų te likęs 1 žalvarinis įvijinis žiedas. Vis tiktai atrodo, kad mirusiojo apranga buvusi puošni ir turtinga. Šią prielaidą galime daryti dėl to, kad išlikęs toks retas Lietuvos archeologinėje medžiagoje radinys, kaip apavo dalys ant mirusiojo blauzdukaulių. Tai du stačiakampio formos išmaugtais šonais 18×9 cm dydžio odos fragmentai. Jų kraštai aprėminti siaurute odine juostele, prie odos kampuose pritvirtinta „V“ formos žalvariniais apkalėliais. Tokiomis detalėmis buvo papuoštas batų aulų priešakys. Prie batų buvo pritvirtintas geležinis pentinas. Pažymėtina, kad Lietuvoje batų liekanos iš X—XI a. ypač retas radinys; juos buvus paprastai liudija tik pentinai mirusiojo kojūgalyje. Analogiškos apavo liekanos žinomos tik viename kape, atidengtame Bikavėnuose (Šilutės raj.)²⁰. Čia, kape Nr. 210, puošniai

¹⁹ Таутавичюс А. Археологические раскопки Института истории АН Литовской ССР.— АО 1966 года. М., 1967, р. 276; Михельбертас М., Таутавичюс А. Раскопки Института истории АН Литовской ССР.— АО 1967 года. М., 1968, р. 263; Таутавичюс А. Жвilių kapinyno, Šilalės raj., kasinėjimai 1968 m.— АЕТ 1968 ir 1969 м. V., 1970, р. 74; Таутавичиенė В. Мин. стр., р. 77; Valatka V. Paragaudžio (Šilalės raj.) senkapis.— АЕТ 1972 ir 1973 м. V., 1974, р. 74.

²⁰ Таутавичюс А. Бикавėнų kapinyno..., р. 182; Таутавичиенė В. Мин. стр., р. 79.

parėdytas didikas su kalaviju prie diržo buvo palaidotas kartu su žirgu, kurio apranga dabinta žalvarinėmis ir geležinėmis detalėmis. Mirusiojo batų aulai panašiai papuošti kaip Žąsine. Skirtumas tas, kad siauroji juostelė prie apavo pritvirtinta ne „V“ formos apkalais, o išsiuvinėta žalvarine vielute, kuri sudaro gražų ornamentą (2 pav.).

2 pav. Žalvariu puošta apavo detalė

Šiai kapų grupei priskiriamas ir kapas Nr. 62. Jis labai suardytas, išliko tik dalis kalavijo medinėse makštyse su žalvariniu antgaliu, ornamentuotu augaliniais motyvais, panašiai kaip kape Nr. 12, ir kovos peilio fragmentas žalvarinėse sidabru dengtose makštyse. Mirusysis palaidotas laikantis to paties papročio: ant karsto dėta žirgo galva ir jo aprangos reikmenys (kape telikusi balno kilpa ir kamanų ar balno diržų sagtelė).

Antrosios kategorijos kapai taip pat turtingi, bet, lyginant juos su pirmaisiais, aiškiai skiriasi ir apranga, ir ginkluote. Pvz., nė viename kape nerasta sidabro ar juo puoštų dirbinių, neaptikta kalavijo, mažiau ir žalvarinių papuošalų.

Gerai išlikę yra tik 2 šios grupės kapai — Nr. 8 ir 34.

Kape Nr. 8 mirusysis palaidotas pagal tradiciją — ant karsto viename gale padedama žirgo galva, kitame — kamanos, kurių teišliko tik geležiniai žąslai. Iš ginklų kairėje galvos pusėje buvo 1 geležinis ietigalis. Vietoj kovos peilio su žalvarinėmis makštimis, būdingo ginklo pirmosios kategorijos kapams, čia rastas paprastas peilis, padėtas dešiniojo peties srityje. Apranga kur kas paprastesnė. Kepuraitės liekanų neaptikta. Greičiausiai ji nebuvo puošta metalu, todėl sunyko be pėdsakų. Diržas taip pat buvęs paprastas odinis,

nekaustytas žalvariu, nes likusi tik metalinė sagtis. Kojūgalyje rastas geležinis pentinas. Drabužius papildė žalvariniai papuošalai: vytinė užkeistais kilpiniais galais antkaklė, pasaginė segė kampuotais galais, įvijinis žiedas.

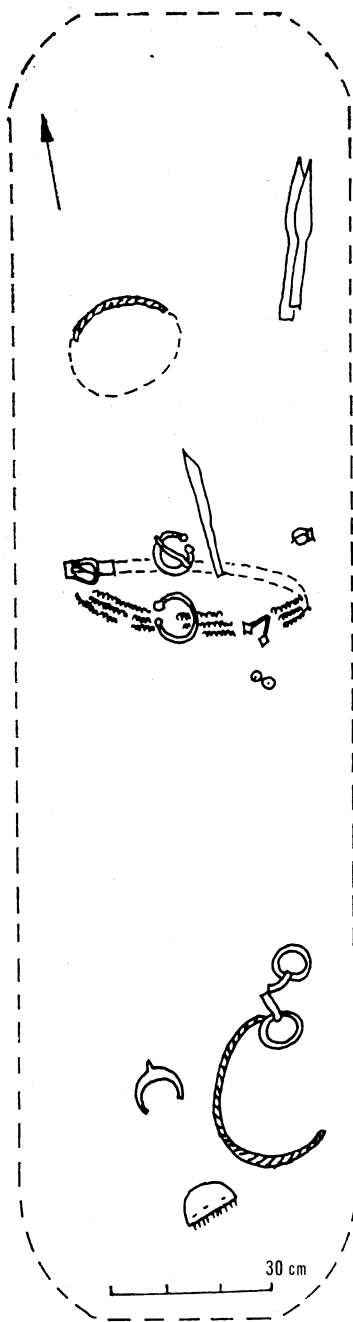
Turtingesnis antrasis kapas (3 pav.). Iš ginklų šalia galvos rasti 2 iečių geležiniai įmoviniai ietigaliai, panašios formos kaip kape Nr. 8. Vietoj kovos peilio puošniose makštyse — paprastas geležinis peilis, buvęs, matyt, prikabinatas prie diržo, nes greta rasta maža žalvarinė sagtelė su odinio dirželio likučiais. Geriau išlikusi aprangos dalis — diržas buvęs išpuostas

žalvariu, tačiau tų puošmenų belikę menkos žymės. Geriausiai išsilaikė jo žalvarinė sagtis su apkalu ir diržo kutas, sudarytas iš 4 eilių žalvarinių įvijų, suvertų ant odinių juostelių. Pastarųjų galuose pritvirtinta po 1 žalvarinį profiliuotą pailgos formos apkalėlį. Aprangą papildė žalvariniai papuošalai: vytinė antkaklė, 2 pasaginės segės kampuotais galais, 2 gintaro karoliukai. Kojūgalyje — geležinis pentinas.

Virš karsto žirgo galvos nerasta. Matyt, ji buvo sunaikinta, ilgus metus ariant žemę. Tokią mintį grindžia mirusiojo kojūgalyje aptikti žirgo aprangos reikmenys: žalvarinė vytinė antkaklė, geležiniai žąslai ir žalvarinis apkalėlis, matyt, kamanų puošmena.

Antrajai kategorijai skirtini dar 7 kapai (Nr. 20, 24, 31, 35, 40, 47, 56), vieni daugiau, kiti mažiau suardyti. Juos tyrinėjant, visur užfiksuota tradicija virš karsto dėti žirgo galvą ir žirgo aprangos reikmenis: kamanas su žąslais, balno kilpas, sagtis. Kai kuriuose yra išlikę ginklų — ietigalių (k. Nr. 31, 35, 47), kovos peilių su žalvarinių makščių liekanomis (k. Nr. 20). Kad mirusieji laidoti puošniai aprėdyti, liudija žalvariu kaustytų diržų liekanos (k. Nr. 20, 24), pasaginės segės (k. Nr. 24, 31), spalvotų karoliukų vėrinėlis (k. Nr. 31).

Trečiajai kategorijai priklauso 8 kapai (Nr. 4, 6, 18, 22, 29, 32, 52, 60). Iš jų labiau išsiskiria 2, nes juose buvo ginklų — geležinės iečių viršūnės. Viename kape (Nr. 22) mirusiojo drabužiai krūtinės srityje papuošti tik žalvarinėmis įvijėlėmis. Žalvario kruopelių pastebėta ir galvos srityje. Kitame kape (Nr. 32) mirusysis palaidotas daug puošnesne apranga: ant kaklo — antkaklė, padaryta iš geležinės vielos, standžiai apsuktos žalvario vielute, todėl papuošalas atrodo kaip žalvarinis, krūtinės srityje drabužis susegtas geležine pasagine sege, ant piršto — žalvarinis įvijinis

3 pav. Vyro kapas Nr. 34

žiedas, be to, juosmens srityje rastas peilis, buvęs, matyt, prikabintas prie juostos ar paprasto diržo be metalinės sagties. Įsidėmėtina, kad šio vyriškio papuošalai padaryti iš geležies, kuri šiame laikotarpyje paprastai tebuvo vartojama darbo įrankiams, kai kuriems žirgo aprangos reikmenims ar būtiniam dirbiniams. Gal mirusysis nebuvo tiek turtingas, kad būtų galėjęs įsigyti pakankamai žalvario, įprasto juvelyrinių dirbinių gamyboje? Juk ir antkaklė pagaminta taip, kad geležies nebūtų matyti, t. y. imituojamas žalvarinis papuošalas.

Kituose šios kategorijos kapuose ginklų nėra. Retai aptinkamas ir peilis prie juosmens (k. Nr. 52) ar prie galvos (k. Nr. 6). Apranga menkai tepuota. Kai kuriuose kapuose rasta tik žalvarinių žiedų (Nr. 6, 18, 60), kitur — tik pasaginė žalvarinė segė geležiniu liežuvėliu (k. Nr. 52), dar viename (k. Nr. 4) — tik žalvarinė apyrankė; retkarčiais pasitaiko 1 ar 2 gintariniai karoliukai (k. Nr. 4, 18, 29, 52). Drabužiai sujuosti visai paprastais diržais, daugiausia be metalinių sagčių; jų rasta tik 2 — viena geležinė (k. Nr. 4), kita — žalvarinė (k. Nr. 52). Keliuose kapuose (Nr. 4, 29, 60) aptikta geležinis pentinas. Tik viename kape (Nr. 4) prie kojų buvo padėtas akmeninis galastuvėlis.

Lyginant visų kategorijų vyrų kapus, išeina, kad pirmosios kategorijos kapuose buvo palaidoti patys turtingiausi Žąsino bendruomenės nariai. Gausūs ginklų rinkinys rodo juos buvus ir karius.

Archeologinė medžiaga liudija, kad svarbiausias ginklas Lietuvoje visais laikotarpiais buvo ietis. IX—XII a. jomis buvo apsiginklavę ir karo vadai, kunigaikščiai bei jų kariaunų nariai, ir eiliniai žemdirbiai. Tuo tarpu kalavijas Lietuvoje buvo tik diduomenės atstovų ginklas, jų valdžios ir galingumo simbolis²¹. Tyrinėtojai, paskyrę ištisas studijas IX—XII a. ginkluotei²², akcentuoja, kad kalavijas kape — ne tik brangi kario riterio įkapė, bet jis kartu apibrėžia ir mirusiojo socialinę padėtį, susijusią su valdžios funkcijomis.

Vadinasi, galėtume teigti, kad minėtuose trijuose pirmosios kategorijos kapuose buvo palaidoti Žąsino bendruomenės valdovai, karo vadai, kurie X—XI a. valdė bendruomenę. Pridursime, kad šie kapai yra netoli vienas kito, pavyzdžiui, kapą Nr. 59 nuo Nr. 62 teskyrė 2 m tarpas. Matyt, Žąsino bendruomenė savo valdovams laidoti buvo paskyrusi pastovią vietą.

Nespręsdami klausimo, kaip turėtume juos vadinti, pastebėsime, kad istorikai žemdirbių gyvenvietės valdovą ikifeodalinėje Lietuvoje vadina viešpačiu, kunigaikščiu²³. Pastarąjį vardą aptinkame ir archeologų leidiniuose: R. Volkaitė-Kulikauskienė turtingiausių diduomenės atstovus vadina karo vadais, kunigaikščiais²⁴, A. Tautavičius — kunigaikštukais²⁵.

²¹ Volkaitė-Kulikauskienė R. IX—XII amžių kalavijai..., p. 199.

²² Кирпичников А. Н. Мин. veik., p. 25; Nadolski A. Min. veik., p. 20.

²³ Jurginis J. Min. veik., p. 114.

²⁴ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai..., p. 264; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvio kario žirgas, p. 23.

²⁵ Tautavičius A. Rytų Lietuva mūsų eros pirmajame tūkstantmetyje. Kand. dis., 1953 (IIAS, b. Nr. 156).

V. Pašuta, apžvelgdamas karo vadų, kunigaikščių turtinę ir socialinę padėtį ikifeodalinėje Lietuvoje, prieina išvadą, kad ji buvusi labai nevienoda. Jis taip pat pažymi, kad skirtingos buvo ir šių kunigaikščių valdos, kartais visai nedidelės, o patys kunigaikščiai gyveno dar bendruomenėje ir nebuvo įsijungę į atskirą viešpataujančiųjų klasę²⁶. Galimas daiktas, kad tokius žemdirbių gyvenvietės valdovus žinomas keliautojas Vulfstanas taip pat vadino kunigaikščiais, teigdamas, kad jų baltų žemėje IX—X a. sandūroje esą daug²⁷.

Antrosios kategorijos kapuose palaidoti taip pat bendruomenės kilmingieji, bet ne tokie turtingi, kaip pirmosios kategorijos kapuose. Nebuvo čia kalavijų, sidabru puoštų dirbinių, mažiau metalo papuošalų, tačiau juose rasta žirgo galvos ir žirgo aprangos reikmenys. Išeitų, kad čia palaidoti tie Žasino bendruomenės nariai, kurie diduomenės hierarchijoje užėmė žemesnę pakopą.

R. Volkaitė-Kulikauskienė, tyrinėjusi kapus su žirgais Lietuvoje²⁸, pažymėjo, kad žirgas — tai brangi įkapė. Ryškinant laidosenos ypatumus, tyrinėtoja prieina išvadą, kad ne tokie turtingi kapai su žirgais priklauso karo vadų, kunigaikščių kariaunos nariams.

Galimas daiktas, kad antrosios kategorijos kapuose palaidotieji ir buvo tie kilmingi raiteliai, kurie sudarė Žasino bendruomenės valdovo palydą, jo kariauną.

Trečiosios kategorijos kapuose, matyt, buvo palaidoti visi kiti bendruomenės nariai, vadinami nekilmingieji, t. y. prastuomenė.

J. Jurginis, V. Pašuta, nagrinėję ikifeodalinės Lietuvos ūkį ir visuomenę, nurodo, kad to laikotarpio prastuomenė nebuvo vienalytė. Ją sudarė karo belaisviai, patriarchaliniai vergai, kunigaikščio priklausomybėn patekę žemdirbiai ir laisvieji bendruomenininkai²⁹. Tačiau Žasino trečiosios kategorijos vyrų kapuose nebuvo galima aiškiau užčiuopti, kur palaidotas vienas ar kitas minėtų prastuomenės grupių atstovas.

Išnagrinėjus moterų kapus, jie buvo suskirstyti į 2 kategorijas. Skirstymo kriterijus buvo apranga. Kiti rodikliai, pvz., tradiciniai moters darbo įrankiai (verpsteliai ir yla), šiuo atveju neturi jokios reikšmės, nes jų randama abiejų kategorijų kapuose.

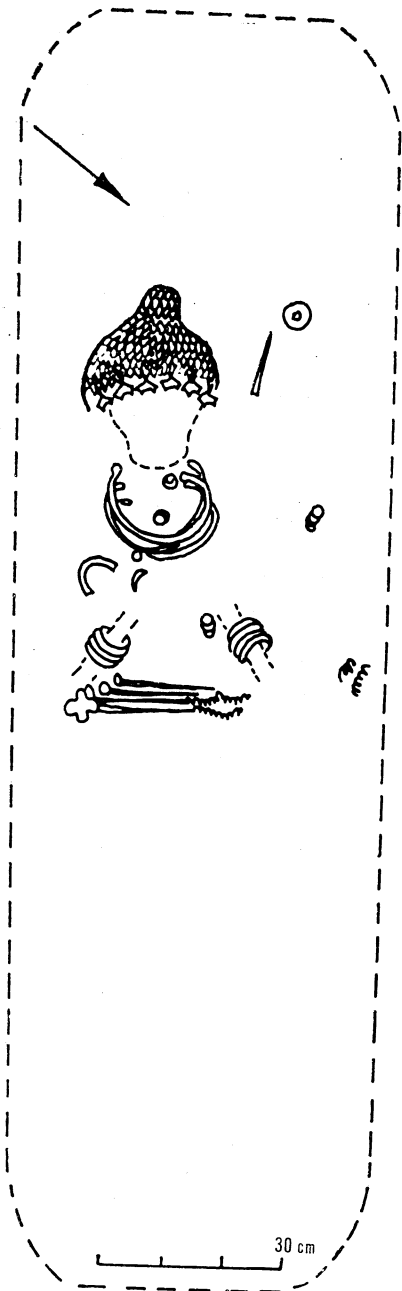
Pirmajai kategorijai priklauso 2 moterų kapai. Kape Nr. 9 (4 pav.) buvo išlikusios kai kurios aprangos dalys, pvz., kūgio formos kepuraitė, padaryta iš 26 žalvarinių grandelių eilių. Jos kraštą puošė žalvariniai klevo sėklos formos pakabučiai. Vienu paviršium ornamentuotas, kitų pasidabruotas (5 pav.). Tokia galvos danga Lietuvoje retas radinys. Ji rasta kol kas tik

²⁶ Pašuta V. Min. veik., p. 150—153.

²⁷ LIŠ, t. 1, p. 22.

²⁸ Куликаускаене Р. К. Погребения с конями у древних литовцев.— СА, 1953, № 17, с. 211—222; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos kario žirgas, p. 23.

²⁹ Jurginis J. Min. veik., p. 128 ir kt.; Pašuta V. Min. veik., p. 165 ir kt.

4 pav. Moters kapas Nr. 9

5 pav. Kepuraitė, rasta k. Nr. 9

9 IX—XII a. kapuose keturiuose žemaičių kapinyuose³⁰. Turtingas ir žalvarinių papuošalų komplektas. Mirusiosios kaklą juosė vytinė įvijinė antkaklė kilpiniais galais, ant abiejų rankų, sudėtų ant krūtinės, užmauta po 1 įvijinę apyrankę, ant pirštų — 5 įvijiniai žiedai. Dar 1 apyrankė su stiliuotų gyvulių galvutėmis galuose buvo padėta ant krūtinės. Juosmens srityje skersai sudėti 2 smeigtukai nuokamienėmis galvutėmis ir krūtinės papuošalas, sudarytas iš dviejų kryžine galvute smeigtukų, papuoštų sidabru ir sujungtų žalvarinėmis grandinėėmis. Šalia galvos gulėjo moters darbo įrankiai: akmeninis verpstukas ir geležinė yla.

Gana panašios įkapės rastos ir kape Nr. 21. Tik čia analogiška kepuraitė ir 2 žalvarinės vytinės antkaklės užkeistais kilpiniais galais sudėtos prie galvos. Abi rankos papuoštos žalvarinėmis juostinėmis apyrankėmis platančiais galais, prie jų — 2 gintaro karoliukai. Juosmens srityje skersai padėti 2 žalvariniai smeigtukai kryžine galvute, prie kojų — akmeninis verpstukas ir geležinė yla.

Tokia puošni šių moterų apranga (žalvariniai, kartais dar pasidabruoti papuošalai) rodytų, kad čia palaidotos ne eilinės moterys. Jos priklausė tai kilmingajai Žąsino bendruomenės daliai, kurios atstovus radome palaidotus pirmosios ir antrosios kategorijos vyrų kapuose.

Paminėsime, kad A. Tautavičius³¹, tyrinėjęs moterų kepuraites, rastas Žemaitijoje IX—XII a. kapuose, išaiškino, jog moterys, nešiojusios tokio tipo kepuraites, kaip Žąsine rastosios, priklausė turtingajai diduomenei.

Kiti nesuardyti kapai (Nr. 14, 27, 28, 39, 49) skiriami antrajai kategorijai. Čia moterų apranga daug menkiau puošta žalvariniais papuošalais. Tik viename kape (Nr. 28) mirusiosios kaklą juosė apvara, sudaryta iš grandelių, perskirtų įvijėlėmis. Smeigtukas kryžine galvute taip pat rastas tik viename kape (Nr. 39). Dažnesnė įkapė — įvijiniai žiedai (k. Nr. 27, 28, 39, 49). Retkarčiais būna 2 gintaro karoliukai (k. Nr. 28) ar žalvarinės grandinės fragmentas (k. Nr. 14).

Tradicinis darbo įrankių komplektas — akmeninis verpstukas ir geležinė yla — rastas tik 2 kapuose (Nr. 27, 39). Kituose aptikta yla (k. Nr. 14, 49), o viename kape (Nr. 28) darbo įrankių visai nerasta.

Šiuose kapuose, matyt, palaidotos moterys, kilusios iš prastuomenės.

Svarbu pažymėti, kad priklausomybė skirtingiems bendruomenės sluoksniams pastebima ir vaikų kapuose.

Kape Nr. 58 palaidota maža mergaitė, kuri aiškiai yra kilusi iš turtingos kilmingųjų šeimos. Jos drabužiai gausiai išpuošti žalvariniais vaikiškais papuošalais (6 pav.). Mergaitei ant kaklo uždėta antkaklėlė, ant abiejų rankų — po 1 juostinę apyrankėlę siaurėjančiais galais. Ant krūtinės skersai padėti 2 smeigtukai kryžinėmis galvutėmis, sujungti grandinėėmis. Panašia grandinėle buvo apjuosta mirusiosios galva.

³⁰ Bikavėnai (Šilutės raj.), Paragaudis, Upyna ir Žviliai (Šilalės raj.). Plačiau žr.: Tautavičius A. Vakarinės Žemaitijos dalies IX—XII a. moterų kepuraitės. — Muziejai ir paminklai. V., 1970, p. 112; Valatka V. Min. str., p. 76.

³¹ Tautavičius A. Vakarinės Žemaitijos. . . , p. 114.

Visiškas kontrastas — neturtingų šeimų vaikų kapai. Sprendžiant iš gerai išsilaikiusių kapų (Nr. 26, 30, 46), mergaičių drabužiai nebuvo puošti žalvario papuošalais. Į kapą joms dėta akmeniniai verpsteliai, o kartais dar

6 pav. Mergaitės kapas Nr. 58

ir geležinė yla (k. Nr. 26, 46). Be šių dirbinių, vienai mergeitei prie galvos padėtas žalvarinis įvijinis žiedas (k. Nr. 46), kitai — gintaro karoliukas (k. Nr. 30).

Turint galvoje aukščiau minėtus kriterijus — drabužius ir ginkluotę — buvo tyrinėta visų kategorijų kapų topografija, jų išsidėstymas kasinėtoje

kapinyno teritorijoje. Paaiškėjo, kad turtingieji kapai labiau koncentruojasi rytinėje, o neturtingieji — vakarinėje dalyje. Matyt, tai nėra atsitiktinumas. Toks priešingų polių telkimasis atskirose kapinyno vietose greičiausiai rodo ar gali reikšti bendruomenės valdančiųjų sluoksnių siekimą ir po mirties atsiriboti nuo eilinių gyvenvietės žemdirbių.

**ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА В ПОГРЕБАЛЬНЫХ
ПАМЯТНИКАХ ЖЕМАЙТОВ В X—XI вв. (В МОГИЛЬНИКЕ ЖАСИНАС,
ШИЛАЛЬСКИЙ Р-Н)**

Л. ВАЙТКУНСКЕНЕ

Резюме

Многими археологами и историками было констатировано социальное расслоение общества Литвы в IX—XII вв. В данной статье рассматривается вопрос о том, как это социальное неравенство проявилось в конкретной общине земледельцев, существовавшей в IX—XII вв. Важным источником для исследований такого характера являются материалы могильников.

Объектом исследований послужил могильник Жасинас, на территории которого в 1976 г. были обнаружены 62 мужских, женских и детских погребения, относящихся к X—XI вв.

В процессе разработки данного вопроса применялись два критерия: одежда и вооружение погребенных. Учитывались и отдельные детали погребального ритуала. Полученный материал позволяет сделать следующие выводы.

Все мужские погребения разделялись на 3 категории. К I категории относятся 3 погребения, в которых захоронены знатные представители верхнего слоя общины (рис. 1). По-видимому, это властелины, управлявшие общиной Жасинас на протяжении X—XI вв. В погребениях II категории захоронены знатные воины, входившие в состав военной дружины властелина общины (рис. 3). Погребениями III категории, очевидно, представлена вся масса остальных членов общины, а именно — свободные общинники, земледельцы, попавшие в зависимость от властелина, военные пленники, патриархальные рабы и др.

Женские погребения отчетливо разделяются на 2 категории. В погребениях I категории захоронены женщины, происходившие из той же знатной среды общины, как и мужчины, захороненные в погребениях I и II категорий (рис. 4, 5). Погребения II категории представляют женщины, принадлежавшие к тому слою общины, к которому относились мужские погребения III категории.

Было установлено, что принадлежность к различным общественным слоям отражается и в детских захоронениях (рис. 6).

Анализ топографии погребений всех категорий позволяет констатировать, что погребения представителей богатого слоя общины заметно концентрированы в восточной части исследованного могильника, а бедного — в западной.